

Widzieć – rozumieć – komunikować

obrazowanie w komunikacji

Pod redakcją

Justyny Winiarskiej

Anety Załazińskiej

Widzieć – rozumieć – komunikować

2

Redaktorzy serii:

Jolanta Antas, Justyna Winiarska, Aneta Załazińska

Widzieć – rozumieć – komunikować

Pod redakcją
Justyny Winiarskiej
Anety Załazińskiej

Kraków 2019

© Copyright by individual authors, 2019

Recenzenci

prof. dr hab. Renata Przybylska, UJ
prof. dr hab. Katarzyna Skowronek, AGH; Instytut Języka Polskiego PAN w Krakowie

Redakcja

Barbara Sikora

Projekt okładki

Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-010-2

Publikacja dofinansowana przez Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

Spis treści

Justyna Winiarska, Aneta Załazińska, Ucieleśnienie języka – rola zmysłów i percepcji w komunikacji multimodalnej.....	7
Elżbieta Tabakowska, Zobaczyć, namalować, powiedzieć. Widzenie świata, przedstawianie świata i mówienie o świecie.....	29
Jolanta Maćkiewicz, Metonimia w przekazach ikonicznych	45
Agnieszka Libura, Metafora multimodalna. Interakcje słowa i obrazu	57
Magdalena Heydel, Z potrzeby nazwania rzeczywistości. Andrzeja Tobisa projekt A-Z i rzeczy nieskategoryzowane	83
Alan Cienki, Schematy wyobrazeniowe i schematy mimetyczne w językoznawstwie kognitywnym i w badaniach nad gestami	97
Beata Drabik, Czy gesty i postawy liturgiczne to emblematy? Status kinetycznych znaków liturgicznych w świetle istniejących klasyfikacji gestów.....	117
Agnieszka Szczepaniak, Niewerbalna ekspresywność Brytyjczyków w wybranych programach telewizyjnych.....	145
Katarzyna Smyk, Wspomnienie wyjątkowej podróży. Indywidualne wybory i życiowa przemiana w perspektywie aksjolingwistycznej	167
Mirosława Sagan-Bielawa, Polska w budowie. Obrazowanie w wystąpieniach sejmowych z lat 1919–1923	193
Abstracts	205
Biogramy autorów	211
Indeks osobowy	217

Niewerbalna ekspresywność Brytyjczyków w wybranych programach telewizyjnych

To keep a stiff upper lip, czyli *nie okazywać emocji* – to jedno z określeń Brytyjczyków, trafnie opisujące ich samych. Kultura brytyjska to kultura powściągliwości i dyscypliny¹, w której przyglądanie się innym jest nieuprzejme, a dotyk jest nierzadko tabu. Sami Brytyjczycy podkreślają, że w dobrym guście jest powstrzymanie się przed nadmiernym gestykulowaniem, ponadto nie należy zbyt często naruszać niczyjej przestrzeni osobistej, w tym przytulać czy poklepywać po plecach². Powyższe zasady zgodnie potwierdziło kilkudziesięciu angielskich, szkockich i walijskich uczestników analiz porównawczych z zakresu komunikacji niewerbalnej, prowadzonych w latach 2007–2011 (zob. Szczepaniak 2017). Również wyniki obszernych badań realizowanych przez naukowców z uniwersytetów w Oksfordzie i Aalto na grupie 1300 ochotników z pięciu

¹ Choć, jak zauważyła Margaret Thatcher w „Daily Mail” z 30 marca 1982 roku, „we are reaping (...) what was sown in the sixties... fashionable theories and permissive claptrap set the scene for a society in which old values of discipline and restraint were denigrated” (za: Marwick 2012: Część I 1). Podkreślenie A.S.

² „British people are not very keen on displaying affection in public. Hugging, kissing and touching are usually reserved for family members and very close friends. You should also avoid talking loudly in public or going to extremes with hand gestures during the course of communication. The British like a certain amount of personal space. Do not stand too close to another person or put your arm around someone’s shoulder” (Expatica 2018), „Staring is considered rude” (Ediplomat 2018). Zob. też: Barrow 2013.

różnych krajów potwierdzają, że dotyk i przytulanie zdecydowanie bardziej tolerują choćby Finowie niż Brytyjczycy (Suvilehto et al. 2015).

Tymczasem okazuje się, że wśród uczestników owej kultury opanowania i dystansu, od ponad dekady można zaobserwować rosnące zainteresowanie programami telewizyjnymi typu *talent show*³, w których niebagatelną rolę odgrywają ludzkie emocje, okazywanie ich i reagowanie na nie. W naturalny sposób budzi się pytanie, jak to jest możliwe, że stereotypowo powściągliwi ludzie są chętnymi odbiorcami i uczestnikami bardzo emocjonującego widowiska. Zatem zasadne wydaje się zbadanie niewerbalnej ekspresywności Brytyjczyków (głównie Anglików, ale także Walijczyków, Szkotów i mieszkańców Irlandii Północnej) w sytuacji napięcia emocjonalnego lub podekscytowania, a także sprawdzenie, jak intensywnie i przy użyciu jakich środków niewerbalnych są wyrażane na wizji emocje lub przekazywane inne treści. Tym samym podjęta zostanie próba częściowego uaktualnienia materiału zawartego w tzw. gestowniku (Szczepaniak 2017).

Materiał badawczy gromadzony jest od 2014 roku. W latach 2015–2017 zostały nagrane fragmenty popularnych brytyjskich telewizyjnych programów rozrywkowych⁴, w których istotną rolę odgrywał element rywalizacji, prezentowanie swoich umiejętności lub przekraczanie granic ludzkich możliwości (np. podczas akrobatycznych ewolucji), co wywołuje spore emocje i napięcie nerwowe u odbiorców. Te programy to tzw. licencjonowane *talent show*: *Britain's Got Talent* i *X Factor*. Zebrano około 20 godzin materiału video. W nagranych materiale uczestnicy programu, widzowie w studio, jak również jurorzy różnią się płcią i wiekiem oraz pochodzą z różnych części Zjednoczonego Królestwa – te trzy grupy wraz z prowadzącymi program stanowią próbę badawczą.

³ Premiera *talent show Britain's Got Talent* odbyła się 9 lipca 2007 roku.

⁴ Na temat rodzajów gatunków telewizyjnych pisali m.in. Creeber (2001), Godzic (2004), Lisowska-Magdziarz (2015) czy Ptaszek (2015); definicję gatunku jako praktycznego sposobu konstruowania przez instytucję medialną produktów odpowiadających oczekiwaniom konsumentów i sposobu podporządkowania związku między dwoma elementami komunikowania masowego, przekazem i odbiorcą, podał Goban-Klas (1999: 198). Fiske (1987: 3) z kolei definiuje gatunek jako „kulturalną praktykę, próbującą nadać strukturę szerokiej grupie tekstów i znaczeń, które krążą w naszej kulturze dla wygody producentów i odbiorców. Reguły gatunkowe (...) mają istotne znaczenie w rozumieniu i konstruowaniu potrójnej relacji pomiędzy producentem, tekstem i widowiskiem” (cyt. za: Wawer 2018: 96). Jak podaje Wawer (2018: 96), telewizja zatem to medium, „które przenosi znaczenia i przyjemności”.

Widowiska te, nagrywane są w studio z udziałem publiczności, budzą spore zainteresowanie i duże emocje oraz stany uczuciowe – od radości i euforii przez wzruszenie po złość i oburzenie⁵. Z uwagi na rejestrowane kamerą zachowania zarówno uczestników, jak i prowadzących program, jurorów oraz widzów można zaobserwować całe spektrum reakcji mimicznych, gestycznych czy posturalnych na zaskakujące treści, zarówno wizualne (popisy wykonawców), jak i słowne (np. komentarze jurorów czy uczestników). Należy, rzecz jasna, wziąć poprawkę na istotę i format⁶ programu – emocjonalny charakter zmagania uczestników zdecydowanie podnosi oglądalność, więc wiadomym jest, że realizator będzie się starał „wyławić” co ciekawsze czy bardziej żywiołowe reakcje na wybrane treści i obrazy. Co więcej, prowadzący i jurorzy mają stały kontakt z reżyserką, z której niewątpliwie padają różne, nierzadko kontrowersyjne polecenia dotyczące niestandardowych komentarzy czy zachowań. Ponadto w sytuacji nagrywania (bez powtórzeń) kolejnych etapów wyłaniania zwycięzców nie można uniknąć gwałtownych reakcji i wzruszeń, które niekoniecznie muszą być reżyserowane. Trudno przyjąć, że każdy wyraz emocji czy reakcja uczestnika, jurora bądź widza będą perfekcyjnie zagrane na polecenie. Można założyć, że w sytuacji silnego poruszenia emocjonalnego nieco słabiej będą trzymać „kulturowe hamulce”, które nakazują Brytyjczykom zachowanie powagi i umiaru w okazywaniu uczuć oraz kontrolowanie emocji⁷. Stąd zasadne wydaje się założenie, że nagrane reakcje świadków wydarzeń na studyjnej scenie są choć w pewnej mierze spontaniczne (zatem autentyczne), a tym samym mogą być traktowane jako pełnowartościowy materiał badaw-

⁵ W odniesieniu do obserwowanych na wizji emocji warto dodać, iż „badacze efektu mediów zwykle postrzegają programy albo wręcz cały system komunikacji medialnej jako rodzaj stymulacji, która prowadzi do wymiernych rezultatów” (Mittell 2001: 27).

⁶ Wawer definiuje format jako „telewizyjny program, który jest przedmiotem handlu. Nadawcy telewizyjni muszą wykupić licencję od twórców i na zasadzie franczyzy wyprodukować format lub (...) tylko finansować produkcję. Po sfinalizowanej transakcji nadawcy otrzymują tzw. »biblię formatu«, zawierającą wiele szczegółowych instrukcji, odnoszących się do: scenariusza programu, realizacji obrazu, realizacji dźwięku, poszczególnych punktów narracji, występujących w programie osób, całej postprodukcji, ale także kwestii finansowych i prawnych” (2018: 101, podkreślenie A.S.; por. van Dijck 2011: 329, przypis dolny). O gatunkach i formatach telewizyjnych pisał m.in. Kozieł 2015.

⁷ Bielak podkreśla, że „to właśnie radio i telewizja dostrzegają w spontaniczności szansę na utrzymanie potencjalnego odbiorcy” (2012: 110). Choć sugestia medioznawcy dotyczy głównie Polaków, których „fascynują wyłącznie show (niekoniecznie z udziałem gwiazd), programy oparte na rywalizacji i pełnej spontaniczności” (2012: 110), można założyć, że opisane upodobania mogą być powszechne w kulturze Zachodu, a zatem dzielone także przez Brytyjczyków.

czy. Wstępne wyniki badań zaskakują – okazuje się, że brytyjscy widzowie, uczestnicy i jurorzy programów rozrywkowych typu *talent show* wydają się nadspodziewanie ekspresywni niewerbalnie, niekiedy wręcz żywiołowi.

Należy przy tym podkreślić symbiozę dwóch nieodłącznych i pełnowartościowych elementów komunikacji, obrazu i słowa; jak zauważa Piekot (2006: 133–134), obraz jest dookreślony przez tekst, który ogranicza wieloznaczność i warunkuje interpretację, ale także tekst jest dookreślony przez obraz, który jest kluczowy w ostatecznym interpretowaniu znaczenia (zob. też Szpunar 2008: 108). Uniesienie rąk staje się znakiem zachwytu lub oburzenia w zależności od komunikatu słownego; niemniej jednak wieloznaczność jednego gestu może być zniwelowana przez wykonanie drugiego gestu – opuszczenie kącików ust zostanie zinterpretowane nie jako dezaprobata, ale wyraz uznania, jeśli tuż po chwili nadawca podniesie się z miejsca i bez słów zacznie bić brawo.

W toku badań poklatkowo oglądano programy telewizyjne lub ich fragmenty, ogólnodostępne w Internecie (na kanale YouTube). W sytuacji zaobserwowania wyrazu emocji lub gestyczno-posturalnej reakcji niewerbalnej zapisywano zatrzymany kadr. Ta metoda pozwala uchwycić nawet najdrobniejsze zmiany wyrazu twarzy czy poruszenia ciała, istnieje ponadto możliwość wychwycenia tzw. mikroekspresji, które są wyznacznikiem prawdziwie odczuwanych emocji (por. Ekman 2009; Matsumoto, Hwang 2011). Jak zauważają badacze, prawdziwie odczuwane emocje trwają dość krótko (szybko się pojawiają i dość szybko znikają), ponadto mogą angażować więcej i inne grupy mięśni niż sztucznie wywoływane wyrazy twarzy. Co za tym idzie, dłuższe wyrazy twarzy (utrzymujące się co najmniej ok. dwóch sekund) niekoniecznie muszą być szczerze⁸.

Następnie dwojako grupowano zebrane obrazy – podług miejsca i sposobu artykulacji (mimika, gest, ruch, postawa ciała lub kategorie pośrednie) oraz według poszczególnych kategorii semantycznych, takich jak zaskoczenie, złość, dezaprobata, radość, wzruszenie itp. Kolejnym krokiem było zbadanie, która reakcja lub jaka emocja dominuje w zestawieniu.

W trakcie badań przydatne okazały się dostępne w Internecie fragmenty programów zestawiające wybrane wyrazy emocji uczestników nagrań i niewerbalne komunikaty związane z budzącym emocje wydarzeniem. Emocjo-

⁸ Po eksperymentalnym pokazaniu wybranych filmów studentom Komunikacji Międzykulturowej Wydziału Neofilologii UAM (V 2018) odbiorcy uznali, że większość zarejestrowanych wyrazów emocji jest naturalna, choć nie ukrywali, że część reakcji i wyrazów twarzy jurorów wydaje się nieco przerysowana i sztuczna.

nalną ekspresywność Brytyjczyków ilustrują między innymi następujące filmy z *talent show*, których zawartość zostanie przeanalizowana poniżej:

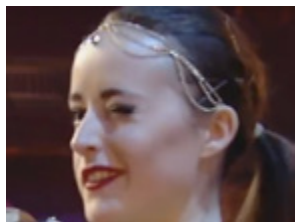
- *Acts with Attitude: 5 Angriest Contestants on Got Talent*, od 3,00 do 5,43 (2,43 minuty) oraz od 9,25 do 12,25 (3 minuty), łącznie 5,43 minuty;
- *Britain's Got Talent Bad/Funny Auditions*, 9,07 minuty;
- *NEVER-SEEN TALENTS 2016 Top 5 BGT Surprises*, 8,52 minuty.

Nagrania trwają łącznie 23,42 minuty. Z nazwy i założenia powinny uwieczniać takie emocje jak złość, rozbawienie, dezaprobatę i zaskoczenie. W trakcie analizowania materiału ważnym zadaniem będzie zatem sprawdzenie, w jaki sposób wyrażane są te stany emocjonalne. Ponadto zbadane i opisane zostaną wszystkie inne zarejestrowane ruchy, postawy ciała, gesty i wyrazy mimiczne (w tym wyrazy emblematyczne/emblematy mimiczne). Spojrzenia (tzw. zachowania wzrokowe) są klasyfikowane jako mimika. W zestawieniu uwzględnione zostaną także formy przejściowe (np. gest połączony z postawą ciała). Wybrane niewerbalizmy zostaną zilustrowane przykładowymi stopklatkami z nagrań.

Z niecałych 24 minut wymienionych wyżej nagrań wyodrębniono następujące wyrazy emocji lub powiązane z poruszeniem emocjonalnym reakcje niewerbalne:

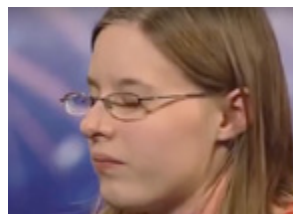
Mimika

- uniesienie brwi (ze zdumienia): 2
- (porozumiewawcze) mrugnięcie okiem: 1

- zmrużenie oczu (z niepewności, próbując zrozumieć, o co chodzi): 2
- zamknięcie oczu (na znak dezaprobaty): 2

- zamknięcie oczu (po przyjęciu krytyki): 1

- (skromne lub zawstyżone) opuszczenie oczu: 1
- spojrzenie w bok (na znak zdezorientowania lub dezaprobaty): 4

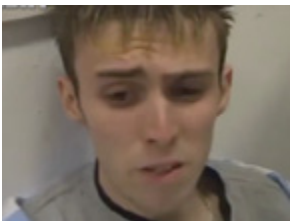
- spojrzenie z ukosa (na znak niepewności, sceptycyzmu i dezaprobaty): 1
- intensywne spojrzenie na kogoś (próbując ocenić sytuację i upewnić się, o co chodzi): 2

- (skonsternowane, zdezorientowane) spojrzenie: 3
- zrezygnowane spojrzenie (na znak załamania lub osłabienia): 1
- spoglądanie na kogoś (ze smutkiem i współczuciem): 1
- (porozumiewawcze) spojrzenie na kogoś: 7

- zachęcający i życzliwy wyraz twarzy (przed czymś występowaniem): 3
- przewrócenie oczami (na znak zniecierpliwienia i dezaprobaty): 3
- płacz (z żalu i zawstydzenia): 1

- lekkie wygięcie kącików ust i spojrzenie w bok lub w dół (na znak niepewności, konsternacji czy zażenowania): 6

- naciągnięcie jednego kącika ust (na znak braku zorientowania, konsternacji): 1
- naciągnięcie jednego kącika ust (na znak przyjęcia argumentu, przyznania racji): 2
- opuszczenie kącików ust (na znak dezaprobaty, ale także uznania): 3

- zaciśnięcie warg (na znak dezaprobaty): 4

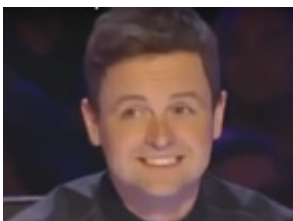
- zacięcie ust (ze złości): 1
- zaciskanie warg (hamując uśmiech): 3

- wydęcie warg (na znak dezorientowania lub przykrości): 2
- wydęcie warg (na znak dezaprobaty): 1
- wydęcie policzków i zaciśnięcie warg (na znak dezaprobaty): 2

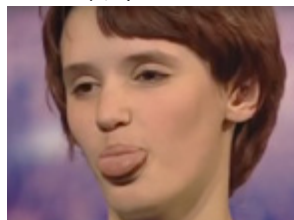

- przygryzienie warg (na znak konsternacji lub wyczekiwania): 2
- rozciągnięcie kącików ust – sztuczny uśmiech (na znak dezorientowania): 2

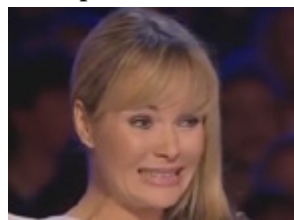

- dotknięcie końcem języka kącika ust (na znak zniecierpliwienia i hamowanej złości): 1

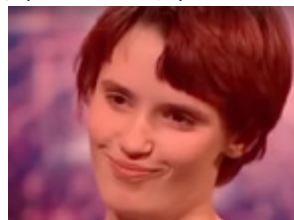
- pokazanie języka: 2

- pokazanie zaciśniętych ze złości zębów: 1
- pokazanie zębów (dolnych) i skrzywienie się (na znak dezaprobaty lub niepewności): 6

- prychnięcie: 1
- kpiący lub drwiący uśmieszek: 2

- radosny śmiech i uśmiech: 13
- szeroki śmiech (z otwartymi oczami): 10
- szeroki śmiech (z zamkniętymi oczami): 2

- sceptyczny uśmiech kącikiem ust i uniesienie brwi (na znak zaskoczenia bezczelnością): 1
- zakłopotany lub skonsternowany (u)śmiech (po obejrzeniu żenującego widowiska): 6
- otwarcie ust (na znak zaskoczenia): 8
- otwarcie ust (na znak nie milego zaskoczenia lub oburzenia): 6

- szerokie otwarcie oczu i ust (ze zdumienia): 6.
- Łącznie 129 wyrazów mimicznych (42 rodzaje wyrazu twarzy i spojrzeń).

Mimika/Gest

- ukrywanie uśmiechu za przyłożoną do ust dłonią: 2.
- Łącznie 2 wyrazy mimiczne połączone z gestem.

Gest

- przysłonięcie dłonią oczu: 4

- ocieranie oczu (na znak rozbawienia): 1
- zasłonięcie twarzy (na znak rozbawienia): 1
- zasłonięcie twarzy (na znak załamania): 3

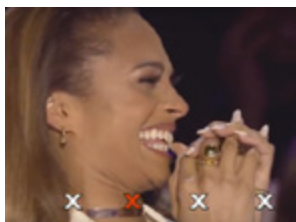
- podparcie policzka dłonią (na znak uwagi): 5

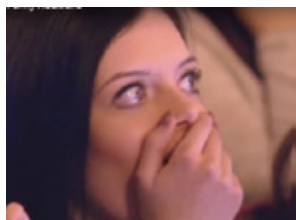
- podparcie podbródka dłonią lub dłońmi (na znak znudzenia lub zniechęcenia): 2
- wskazanie palcem (szokującego zjawiska): 3

- położenie palca lub dłoni na/przy ustach (na znak namysłu): 5
- przybliżenie splecionych dłoni do ust (podczas rozbawienia): 2

- zakrycie dłonią ust (z przejęcia lub zaskoczenia): 5

- przyłożenie palców do skroni (na znak dezaprobaty lub lekkiego załamania): 4
- chwycenie się za głowę: 1

- ocieranie potu z czoła (na znak ulgi): 1

- drapanie się po karku/głowie/szyi (z zakłopotania): 4

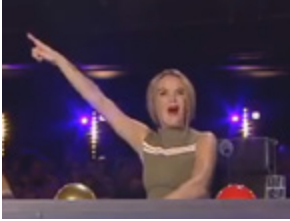
- spuszczenie głowy (przyjęcie krytyki lub argumentu): 1
- skinienie głową na bok (przyjęcie argumentu): 1
- cofnięcie głowy (na znak zaskoczenia): 1
- przekrzywienie głowy (z zaciekawienia): 2

- opuszczenie głowy na stół (na znak załamania): 1
- rozłożenie rąk (na znak zdezorientowania i niepewności): 1
- rozłożenie rąk (na znak zgody i potwierdzenia): 1
- rozłożenie rąk (z zachwyty): 3

- wyciągnięcie rąk w stronę źródła zachwyty: 2
- wyganiający ruch dłonią: 1
- wskazanie dłonią kierunku wyjścia (nakaz opuszczenia sali): 1

- wyciągnięcie dłoni (na znak powstrzymania kogoś): 1
- wyciągnięcie ręki do „przybicia piątki”: 1
- (uspokajające) wyciągnięcie rąk przed siebie: 2

- uniesienie dłoni zamiast wzruszenia ramionami (stwierdzenie braku różnicy): 1

- uniesienie rąk (z podekscytowania): 4
- machanie uniesionymi dłońmi na boki – fala: 1
- uniesienie dłoni (na znak poddania się – ktoś ma czegoś dość): 1
- uniesienie obu dłoni (ze złości lub oburzenia i spojrzenie w górę – wołanie o pomstę do nieba): 1

- uniesienie zaciśniętych pięści (na znak radości lub zwycięstwa): 4
- zaciskanie pięści (na znak przejęcia): 1

- zaciśnięcie uniesionej pięści (mocny argument): 1
- zaciśnięcie pięści (na znak zagrzewania do walki, wsparcia): 1
- pokazanie znaku V (na znak aprobaty): 1

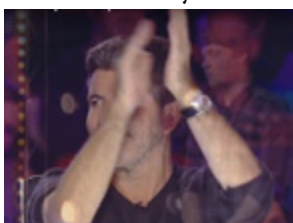
- uniesienie kciuka (na znak aprobaty lub wyrażenia gotowości): 3
- złożenie lub zacieranie rąk (z radości): 2
- złożenie rąk jak do modlitwy (z przejęcia): 1

- splecenie dłoni lub palców, tzw. wieżyczka: 4

- klaskanie (w tym oklaski na znak ekscytacji): 15
- klaskanie uniesionymi dłońmi: 3

- kłasnienie (na znak niespodziewanego rozbawienia): 1
- skrzyżowanie ramion na piersiach (na znak dezaprobaty, zniecierpliwienia, niepewności, niechęci lub wycofania): 10

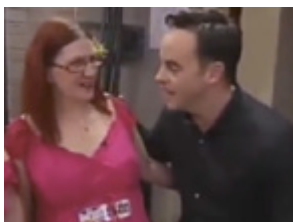
- położenie dłoni na piersi z przejęcia (gest kobiet): 2
- chwycenie się za serce (gest mężczyzn): 1

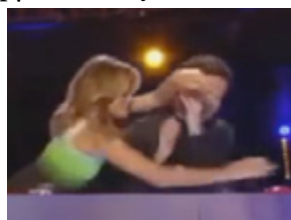
- trzymanie się za brzuch (ze śmiechu): 1
 - ujęcie się pod boki (ze zniecierpliwienia lub oczekiwania): 3.
- Łącznie 121 gestów (50 ruchów i układów dłoni i różnych części ciała).

Gest/Postawa ciała

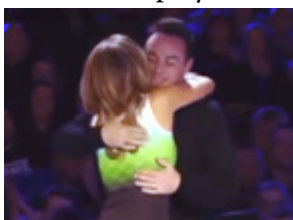
- głaskanie i poklepywanie rozmówcy: 2

- pokładanie się ze śmiechu: 1
- przepychanie się: 1

- obejmowanie lub przytulanie (się): 1

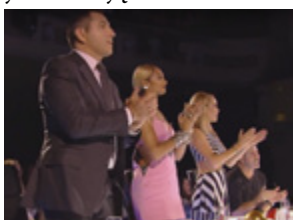
- powstanie z miejsca: 1.
- Łącznie 5 ruchów ciała.

Postawa ciała

- nachylenie się w stronę nadawcy (z zaciekawieniem): 3

- owacja na stojąco: 4.

- odchylenie się (na znak dezaprobaty): 1

- zgarbienie się: 1.

Łącznie 5 postaw ciała (3 układy ciała).

Ruch ciała

- podskoki z radości: 1
- spontaniczny taniec: 1

Podsumowując, w nagraniu odnotowano łącznie 269 wyrazów twarzy, gestów, ruchów i postaw ciała, będących reakcją emocjonalną na obejrzone i zasłyszane treści.

Ponadto zaobserwowano szereg innych gestów i wyrazów mimicznych towarzyszących wypowiedziom i obserwacjom, niekoniecznie odnoszących się *stricto* do emocji. Te znaki niewerbalne to m.in. emblematy, ilustratory, deiksy czy batuty (por. Ekman, Friesen 1969; McNeill 1992); oprócz nich zauważono również sprzyjające regulowaniu napięcia emocjonalnego adaptatory (gesty manipulacyjne). Wyróżniono je poniżej.

Niewerbalne akty komunikacji

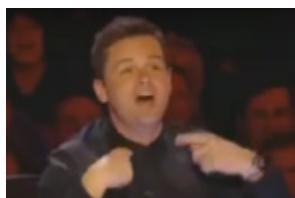
– uniesienie brwi (na znak potwierdzenia): 1

- uniesienie palca wskazującego w górę (zachęcając do słuchania): 1
- wskazanie palcem (na coś lub kogoś, w dowolnym kierunku): 8
- wskazanie na coś lub kogoś trzymanym w dłoni przedmiotem: 2

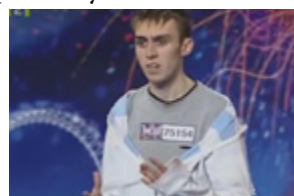
- wskazanie dłońmi na coś: 3
- wskazanie na siebie: 2

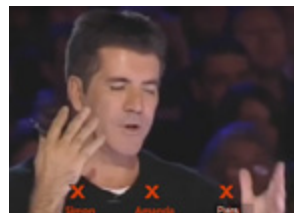
– machanie na boki (na znak powitania): 1

- machanie na boki (przeczenie – nie zrobiłem tego): 1
- wyciągnięcie dłoni (podczas argumentowania): 5
- uniesienie otwartych dłoni (podczas przekazywania swoich racji): 1

- uniesienie jednej lub obu dłoni (przy podkreślaniu słów, np. *everything, all, never*): 3

- półkolisty ruch dłonią naprzód (prośba o dokończenie frazy): 1
- półkolisty ruch dłonią w przód (podkreślanie słów): 1
- koliste ruchy dłonią (w odniesieniu do przyszłości): 1

- rozłożenie rąk (w pytaniu retorycznym o czyjeś oczekiwania): 1

- rozłożenie dłoni (przy przedstawianiu swoich racji): 2
 - wskazanie przed siebie obiema dłońmi ułożonymi równolegle do siebie (na znak obranego kierunku dalszego postępowania): 1
 - obniżenie dłoni (przy wskazywaniu kierunku): 1
 - nerwowe bawienie się przedmiotami trzymanymi w rękach: 2.
- Łącznie 40 znaków niewerbalnych.

Nagranym znakom niewerbalnym towarzyszył szereg zjawisk parajęzykowych.

Elementy parajęzykowe

- okrzyki
- buczenia
- głośne westchnienia lub wciąganie powietrza z zachwyty i przejęcia
- głośny śmiech
- krzyk
- dźwięki typu „uuuu”, wyrażające zachwyt lub podkreślające przekroczenie przez kogoś jakiejś granicy.

Z uwagi na ciągłość dźwięku podczas nagrania lub nakładanie się dźwięków na siebie trudno podać dokładne jednostki – intensywność czy długość trwania elementów akustycznych. Dlatego też ten element nie był analizowany.

Suma niewerbalnych wyrazów emocji i innych komunikatów niewerbalnych zaobserwowanych w toku nagrań wyniosła 309. Oznacza to, że na minutę nagrania przypada około 13 gestów. Biorąc pod uwagę same znaki niewerbalne o podłożu emocjonalnym, okazuje się, że na minutę nagrania przypada średnio 11 różnego rodzaju wyrazów emocji i że średnio co około pięć sekund można zaobserwować jakiś niewerbalny komunikat.

Jak już zostało wspomniane, badania naukowe potwierdzają stereotypy oraz opinie Brytyjczyków o nich samych: unikają oni wyrażania emocji i dotyku. W pracy *Gesty emblematyczne* (2017), która powstawała przy udziale brytyjskich badanych, można się doliczyć 16 różnych wyrazów uczuć i emocji pokazywanych na rozmaite sposoby. Jak przedstawia się zestawienie po przeanalizowaniu powyższych nagrań?

Rodzaj emocji	Rodzaj znaku niewerbalnego	Suma zaobserwowanych znaków niewerbalnych
Przejęcie, podekscytowanie	9	35
Dezaprobatą	9	33
Radość	6	31
Zachwyt, uznanie	5	15
Zrezygnowanie, załamanie	6	11
Zdezorientowanie	5	11
Rozbawienie	8	10
Zakłopotanie	2	10
Zaskoczenie	2	9
Życzliwość, otwartość	5	8
Konsternacja	4	8
Zdumienie	2	8
Niepewność	2	8
Zniecierpliwienie	3	7
Oburzenie	2	7
Zażenowanie	1	6
Kpina, drwienie	3	5
Zaciekawienie	2	5
Sceptycyzm	2	5
Złość	3	3
Znudzenie, zniechęcenie	1	3

Zawstydzenie	1	1
Smutek, współczucie	1	1
Ułga	1	1
Wyrażenie obojętności	1	1
	RAZEM	242

Akt komunikacji	Rodzaj znaku niewerbalnego	Suma zaobserwowanych znaków niewerbalnych
Wskazanie na coś/kogoś	4	15
Porozumienie	3	9
Przekazywanie argumentów	3	8
Przyjęcie krytyki, czyjejs racji	5	6
Aprobata, komplementowanie	3	5
Uważność, namysł, skupienie	1	5
Podkreślanie słów	2	4
Uspokajanie, powstrzymywanie	2	3
Wyganianie	2	2
Odniesienie do ciągu dalszego	2	2
Wskazanie kierunku	2	2
Zgoda i potwierdzenie	1	1
Przeczenie	1	1
Zwrócenie czyjejs uwagi na coś	1	1
Pytanie retoryczne	1	1
	RAZEM	65

Nazwa czynności	Rodzaj znaku niewerbalnego	Suma zaobserwowanych znaków niewerbalnych
Manipulowanie przedmiotami	1	2
	RAZEM	2
ŁĄCZNIE		309

W powyższym zestawieniu, wygenerowanym po obejrzeniu niecałych dwóch kwadransów nagrań, wymieniono 25 rodzajów emocji, które zostały wyrażone (zaobserwowane) łącznie 242 razy. W porównaniu z *Gestami emblematycznymi* (2017) zaobserwowano tutaj nieco więcej rodzajów reakcji emocjonalnych. I chociaż część z nich, takich jak dezaprobatą, sceptycyzm czy zachwyt (uznanie), była w *Gestach emblematycznych* przypisana innym, odrębnym kategoriom (np. negatywna ocena czy komplementowanie), nie zmienia to faktu, że w sytuacji pobudzenia emocjonalnego na wizji Brytyjczycy wyrażali o wiele więcej, niż deklarują. Co ciekawe, badani w latach 2007–2011 Brytyjczycy podkreślali, że raczej nie okazują zawstydzenia, a wyraz smutku (jeśli już pokazywany) to dla nich stereotypowe wygięcie ust w podkówkę – w powyższym zestawieniu wyraz zawstydzenia figuruje raz (czyli rzadko), natomiast wygięcie ust czy wydęcie warg ma szereg różnych znaczeń, ale żadne z nich nie odnosi się do smutku.

Jak można wywnioskować z tytułów analizowanych nagrań, głównymi zarejestrowanymi emocjami powinny być złość, rozbawienie, dezaprobatą i zaskoczenie. Jak jednak wynika z powyższego zestawienia, najczęściej okazywane były przejęcie i zaskoczenie, dezaprobatą i radość, a pośrednio rozbawienie, natomiast najslabiej reprezentowana była złość, w domyśle: złość uczestników. Za to całkiem sporo dało się zaobserwować zawołanej złości, która przejawiała się kpina, sceptycyzmem czy oburzeniem. Można zatem uznać, że kulturowo grzeczni Brytyjczycy nie będą okazywali wprost emocji *stricte* negatywnych, raczej wyrażą swoje zdenerwowanie mniej eksplicytnie, przynajmniej w tej formule programu. Złość była jawnie demonstrowana przez młodszych uczestników *talent show*, a ich zachowanie było odbierane przez widownię i jurorów jako niegrzeczne (co było wyrażane zarówno werbalnie, jak i niewerbalnie – przez zakłopotane drapanie szyi lub mniej widoczne sygnały dezaprobaty, jak np. skrzywienie ust).

Dość obszernie i otwarcie wyrażane były zachwyt i uznanie, choć w niektórych przypadkach gesty zachwyconych jurorów wydawały się zbyt obszerne i sztuczne (np. rozłożenie ramion). Ponadto sporą część zaobserwowanych emocji stanowiły wyrazy negatywne lub świadczące o dyskomforcie: zrezygnowanie, załamanie i zniecierpliwienie, jak również oznaki zdeorientowania, niepewności czy skonsternowania oraz zakłopotania i zażenowania. Zarejestrowano też dość liczne niewerbalne sygnały zdumienia i zaskoczenia, czyli kombinacje szerokiego otwarcia ust i/lub oczu – niektóre nieznaczne, inne z kolei zdecydowanie przerysowane.

Dało się zauważyć kilka mikroekspresji, np. trwające ułamek sekundy zmrużenie oka, lekkie skrzywienie nosa czy wygięcie kącika ust, sygnalizujące faktycznie odczuwane zniecierpliwienie lub niechęć mimo neutralnego lub życzliwego wyrazu twarzy czy uśmiechu (jurora). Zdarzały się tzw. blendy (mieszkanki) mimiczne, np. jednoczesne zaskoczenie i rozbawienie. Wybrane gesty nabierały także innego, mniej negatywnego znaczenia, w połączeniu z mimiką, np. skrzyżowanie ramion na piersiach i rozbawione spojrzenie.

Jednym z najczęstszych komunikatów niewerbalnych pojawiających się w nagraniach były śmiech i uśmiech – zaobserwowano je aż 36 razy. Zdecydowanie najczęściej był to śmiech radości, ale zdarzały się także drwiące uśmieszki lub śmiech zażenowania czy konsternacji (łącznie cztery rodzaje uśmiechu). O wieloznaczności uśmiechu pisał m.in. Ekman (2010), który wyróżnił i zilustrował około 20 rodzajów tej ekspresji.

Równie częste i wieloznaczne były kierowane i wymieniane przez nagranych Brytyjczyków spojrzenia. W przypadku umowy społecznej, jaką jest obustronna zgoda na widowisko rozrywkowe, trudno mówić o łamaniu kulturowego tabu (zakazie przyglądania się innym). Należy jednak podkreślić, że 23 zaobserwowane spojrzenia wyrażały m.in. zdezorientowanie, porozumienie, życzliwość czy zniecierpliwienie – całe spektrum emocji.

Trzy różne znaczenia miały gesty zaciśnięcia warg (złość, dezaprobata czy hamowanie uśmiechu) oraz pokazania pięści (przejęcie, zagrzewanie do walki lub radość). Szerokie otwarcie ust (14 razy) lub oczu i ust (6) mogło być dekodowane jako zdumienie czy zaskoczenie, ale także jako oburzenie. Ruch dłoni przy ustach (12) może sygnalizować zaskoczenie, przejęcie lub rozbawienie, a rozłożenie rąk (8) – przyjęcie argumentu, zgodę, zdezorientowanie, przedstawianie swoich racji, zachwyt tudzież pytanie retoryczne.

Wybrane gesty i wyrazy mimiczne miały wiele znaczeń, w tym przeciwnych, a poprawna interpretacja zależała od kontekstu – zakrycie twarzy dłońmi sygnalizowało załamanie lub rozbawienie, wygięcie kącików ust – dezaprobatę lub uznanie, złożenie dłoni – zachwyt lub przejęcie (zestresowanie).

Jednoznaczne a częste spośród nagranych gestów to: oklaski (wyraz zachwytu lub rozbawienia, zaobserwowany 19 razy), skrzyżowane na piersi ramiona (znak szeroko rozumianego dystansu, zarejestrowany 10 razy) i aż 15 wskazań palcem lub dłonią kogoś lub czegoś – m.in. wskazanie ciężarnego brzucha, pustego miejsca, wybranych uczestników, rekwizytów itp. Zdecydowana większość tych deiks była wykonana na odległość i świetnie rozumiana bez użycia słów, choć mogło to być np. pytanie lub stwierdzenie.

Sporo znaków niewerbalnych zaobserwowano tylko raz; z reguły jednak dany gest czy wyraz twarzy był czytelny i rozpoznany jako funkcjonujący w kulturze.

Nagrania uwieczniły nierzadkie zachowania samodotykowe Brytyjczyków, w tym drapanie się po karku czy głowie, dotykane twarzy, trzymanie się za brzuch lub serce, splatanie rąk na piersiach. Ten ostatni gest był obserwowany także u prowadzących rozmawiających ze stojącymi tuż obok uczestnikami. Tu najprawdopodobniej zadziałały hamulce kulturowe – reakcją na zbytne naruszenie przestrzeni osobistej jest potrzeba stworzenia bariery. Stąd można ten gest interpretować nie tylko jako znak dezaprobaty, ale także jako auto-adaptator, regulujący poziom napięcia wewnętrznego.

Zarejestrowano również dotykane rozmówców – obejmowanie w pasie, klepanie po plecach czy ramieniu, żartobliwe przepychanie się oraz przytulenie. Zachowania te są związane ze stopniem zażyłości i sympatii, zarezerwowane dla bliskich i przyjaciół; serdeczne objęcie jurorki przez prowadzącego mogło być wyrazem szczerzej sympatii, o ile oboje faktycznie się lubią. Niemniej jednak położenie przez prowadzącego dłoni na ramieniu uczestniczki prawdopodobnie było zbyt poufałe. Co prawda gest nie wzbudził protestów i prowadzący z uczestniczką przez chwilę obejmowali się w pasie, ale można było zauważyć, że kobieta, mimo uśmiechu, odgięła się. A zatem zadziałały kulturowe hamulce – jej ciało wysłało jasną informację, że zbyt poufały dotyk, choć nieodrzucony, nie jest zupełnie naturalny czy pożądany.

Czy można zatem stwierdzić, że w przypadku okazywania na wizji emocji i przejawiania konkretnych zachowań Brytyjczycy łamią kulturowe tabu?

Dąbrowska (2008: 175) definiuje tabu jako zjawisko obejmujące wszystko, co jest objęte zakazem społecznym, a zatem zachowania, których nie należy praktykować, i tematy, których nie powinno się poruszać, ponieważ są one uznawane za wstydlive, kontrowersyjne czy niemoralne. Jeśli w kulturze brytyjskiej zakłada się, że dotykane bądź okazywanie emocji jest **niewłaściwe** i czasem prowadzi do kontrowersji, można uznać, że programy typu *talent show* częściowo przełamują w Wielkiej Brytanii tabu.

Co więcej, na podstawie przeanalizowanego materiału nasuwa się wniosek, że w sytuacji napięcia emocjonalnego Brytyjczycy na wizji są bardzo ekspresywni, nawet jeśli pojawiają się zastrzeżenia co do naturalności wybranych zachowań, a badani w wywiadach i ankietach twierdzą, że zbytńia otwartość nie jest typowa czy mile widziana.

Można ostrożnie założyć, że na tak niespodziewaną emocjonalną ekspresywność Brytyjczyków najprawdopodobniej wpływa formuła programu; może kryć się za tym niepisana umowa, że wejście do studia jest tożsame z akceptowaniem reguł gry i „puszczaniem hamulców”, swego rodzaju *katharsis*, gwarantującym odprężenie i dobrą zabawę, wykraczającą nieco poza przyjęte ramy kulturowe. Dodatkowo częsty śmiech i uśmiech widzów są naturalną cechą i celem programu rozrywkowego.

Ponadto okazuje się, że zakazy kulturowe oddziałują bardzo silnie w przypadku przejawiania wybranych emocji: złości i zbytnej poufałości. Nawet jeśli w jakiś sposób łamane jest tabu, na przykład dotykowe, można zaobserwować reakcję sygnalizującą przekraczanie barier – subtelny, ale zauważalny dystans. Co sugeruje, że dorośli Brytyjczycy, o ile otwarcie sygnalizują zaskoczenie, radość czy dezaprobatę, w gruncie rzeczy praktycznie nie okazują złości, nawet w sytuacji zdenerwowania. Złość jest wyrażana inaczej, mniej otwarcie – sęczy się np. jako ironia, zniecierpliwienie czy sceptycyzm. Ponadto w konfrontacji z agresją młodocianych uczestników programu, reakcja jurorów na ich złość nigdy nie była konfliktogenna; można było nawet odnieść wrażenie, że juror, choć zaskoczony i skonsternowany, był w gruncie rzeczy rozbawiony całą sytuacją.

Wyniki badań zdają się sugerować, że Brytyjczykom potrzebne jest silniejsze poruszenie emocjonalne, by pokazać różnego rodzaju gesty i wyrażać emocje, ale – co ważne – nie wszystkie. Można uznać, że niektóre silne emocje są tabu, inne nie: jawne okazywanie rozbawienia, dezaprobaty czy zachwyty nie naraża na szwank brytyjskiej godności, ale wyrażanie złości nie jest już zbyt naturalne. Natomiast zmniejszanie dystansu i kontrowersyjny dotyk na wizji owszem są tolerowane i chętnie przyjmowane, ale tylko jeśli są ku temu spełnione wszystkie „kulturowe” warunki. W przeciwnym razie brytyjska powściągliwość i niechęć do przełamywania dystansu i tak się prędzej czy później ujawnią.

Podsumowując, można stwierdzić, że w przypadku wybranych brytyjskich programów rozrywkowych typu *talent show* emocja przełamuje kulturę. Co więcej, Brytyjczycy wydają się skłonni do przełamywania sporej części swoich „kulturowych oporów”, czyli okazywania skutków rozemocjonowania, niezależnie od tego, czy wynika to z formuły programu. Dzieje się tak z paru powodów: emocja nie stanowi tabu, jeśli jest silna, jak zostało opisane powyżej, oraz gdy – choć częściowo – wynika z więzi, dobrej relacji między uczestnikami zjawiska komunikacyjnego.

Bibliografia

- Bielak T., 2012, *Opcje odbioru. Szkice medioznawcze*, Bielsko-Biała.
- Creeber G. (ed.), 2001, *The Television Genre Book*, London.
- Dąbrowska A., 2008, *Zmiany obszarów podlegających tabu we współczesnej kulturze* [w:] A. Dąbrowska (red.), *Język a Kultura*, t. 20, Wrocław, s. 173–196.
- van Dijck J., 2011, *Telewizja 2.0. YouTube i narodziny nadawania domowego (home-casting)*, D. Kuźma (tłum.) [w:] T. Bielak, M. Filiciak, G. Ptaszek (red.), *Zmierzch telewizji? Przemiany medium. Antologia*, Warszawa–Katowice, s. 313–340.
- Ekman P., Friesen W. V., 1969, *The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage, and Coding*, „Semiotica”, vol. 1, s. 49–89.
- Ekman P., 2009, *Lie catching and microexpressions* [w:] C. Martin (ed.), *The Philosophy of Deception*, Oxford, s. 118–133.
- Ekman P., 2010, *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie*, Warszawa.
- Fiske J., 1987, *Television Culture*, London–New York.
- Goban-Klas T., 1999, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Kraków.
- Godzic W., 2004, *Telewizja i jej gatunki po „Wielkim Bracie”*, Kraków.
- Koziół A., 2015, *O gatunkach i formatach telewizyjnych* [w:] Z. Bauer, W. Godzic, P. Wieczorek (red.), *E-gatunki. Dziennikarz w nowej przestrzeni komunikowania*, Warszawa, s. 237–258.
- Lisowska-Magdziarz M., 2015, *Pytanie o genologię mediów w kulturze partycypacji. Próba rekonesansu metodologicznego* [w:] A. Koziół, W. Godzic, J. Szyłko-Kwas (red.), *Gatunki i formaty we współczesnych mediach*, Warszawa, s. 13–34.
- Marwick A., 2012, *The Sixties. Cultural Revolution in Britain, France, Italy, and the United States, c. 1958–c. 1974*, New York, [on-line:] https://books.google.pl/books?id=etYOaWh1t4cC&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false – 6 VII 2018.
- Matsumoto D., Hwang H., 2011, *Evidence for Training the Ability to Read Microexpressions of Emotion*, „Motivation and Emotion”, vol. 35 (2), s. 181–191.
- McNeill D., 1992, *Hand and Mind. What Gestures Reveal about Thought*, Chicago.
- Mittell J., 2011, *Oglądanie telewizji* [w:] T. Bielak, M. Filiciak, G. Ptaszek (red.), *Zmierzch telewizji? Przemiany medium. Antologia*, Warszawa–Katowice, s. 19–49.
- Piekot T., 2006, *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*, Kraków.
- Ptaszek G., 2015, *W stronę bezgatunkowości mediów? O funkcji gatunków medialnych w procesie odbioru* [w:] A. Koziół, W. Godzic, J. Szyłko-Kwas (red.), *Gatunki i formaty we współczesnych mediach*, Warszawa, s. 35–51.
- Suvilehto J. T. et al., 2015, *Topography of Social Touching Depends on Emotional Bonds Between Humans*, „PNAS”, vol. 112 (45), s. 13811–13816, <https://doi.org/10.1073/pnas.1519231112> – 8 VII 2018.

- Szczepaniak A., 2017, *Gesty emblematyczne w międzykulturowej komunikacji niewerbalnej: polsko-grecko-brytyjskie studium porównawcze i gestownik*, Kalisz–Wrocław.
- Szpunar M., 2008, *Kultura obrazu a ikonosfera Internetu*, „Studia Medioznawcze”, nr 3 (34), s. 104–124.
- Wawer M., 2018, *Badania nad telewizją. Kilka perspektyw* [w:] M. Lisowska-Magdziarz, A. Hess, A. Szymańska (red.), *Metody badań medioznawczych i ich zastosowanie*, Kraków, s. 91–112.

Źródła internetowe

- Acts With Attitude: 5 Angriest Contestants on Got Talent, [on-line:] <https://www.youtube.com/watch?v=r2ugixha-BQ> – 7 VII 2018.
- Britain's Got Talent Bad/Funny Auditions, [on-line:] <https://www.youtube.com/watch?v=6M9sMtfbEvM> – 6 VII 2018.
- Ediplomat, [on-line:] http://www.ediplomat.com/np/cultural_etiquette/ce_gb.html – 10 VII 2018.
- Expatica, [on-line:] https://www.expatica.com/uk/about/Culture-and-social-etiquette-in-United-Kingdom_106556.html – 10 VII 2018.
- NEVER-SEEN TALENTS 2016 Top 5 BGT Surprises, [on-line:] <https://www.youtube.com/watch?v=NuopAOA3b58> – 8 VII 2018.

Oddajemy w Państwa ręce tom *Widzieć – rozumieć – komunikować*: drugi z serii *Obrazowanie w komunikacji*. Składają się nań teksty, które łączy teza o ucieleśnionym poznaniu. W lingwistyce kognitywnej jest to perspektywa kładąca nacisk na powiązanie ludzkiej cielesności, a tym samym mechanizmów percepcji ze strukturami językowymi oraz postrzeganie tych ostatnich w kontekście innych trybów semiotycznych.

Justyna Winiarska i Aneta Załazińska